

ACC. N:R. M10864:1-23.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Landskap: Blekinge Upptecknat av: Agne Hamnberg
Härad: Nedelsta Adress: Bst. 97 Ronneby
Socken: Ronneby Berättat av: Magnus Persson
Uppteckningsår: 1939 & 1942 Född år 1859 i Möljeryd

Ryggåsstuga, med skisser. 1-23

Arskäpö G. 1122:1-11.
(med skisser)

Skriv endast på denna sida!

ACC. N:R. M10864:1-23.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Landskap: Blekinge Upptecknat av: Agne Hamnberg
Härad: Medelsta Adress: Bd. 97 Ronneby
Socken: Ronneby Berättat av: Magnus Persson
Uppteckningsår: 1939 & 1942 Född år 1859 i Möljeryd

Ryggåsstuga, med skisser. 1-23

Arskopf G. 1122:1-11.
(med skisser)

Skriv endast på denna sida!

Ryggsstuga. 1880-talet

stufvoten el. grunden (båda ben. anv. i samma
utskräkning), var till en liten stuga ganska o-
betydlig, ja, saknades t. om. ibland alldeles. St-
minstone fanns i Kartaby och Trakten däromkring
stugor utan stufvot. Man lade helt enkelt "fot-
träen" el. "syllarna" direkt på marken, som
nödlöstigt jämnades till, eller grävde man
t. om. ned den delvis i jorden. Då grund la-
des, bestod den oftast av endast några få klump-
stenar vid "kuntarna", d. v. s. vid husets fyra hörn
samt vid väggen mellan förstuga och kök på
ena sidan och "stugan" (rummet) på den andra.
Denna "kunt" kallades "mellankunt". Ordet "kunt"
anv. dels i bet. 'hörn' och dels för 'sammansätt-
ning' av timmerträn och fotträn. Man säger
t. ex. "sätta ngt vid" el. "gå bakom kunte" (hörnet)
samt "göra en kunt" el. "kunta ihop fotträn

eller timmerträn.

Hadde man någon gång en fullständig grund använde man endast arbetade klumpstenar även till kanna.

Avvägningen av grundstenarna gjordes med "rättskiva" och "lodstock". Lodstocken för avvägning gjorde man gjävs i form av en liksidig triangel med mät. 25 cm. (10") sidor av en torr, kvistfri bräda. Helt nära ena vinkelspetsen slog man i en spik, vid vilken man fäste en tråd, som i andra änden upphängs ett "lod" vanl. av bly. Vid mitten i triangelns motsäende sida gjorde man ett litet märke, ofta en hak i kanten och ibland gjorde man en "rits (el. rit)" från spikens till märket, en lodlinje. Fig. 1.

Vid uppmätning av stolpar el. d., använde man en lodstock med parallella sidor ofta med ett halvcirkelformigt uttag vid basen,

i hvarken lodt hade plats att söräga. Fig. 2.
Fotene, fotträsen el. Syllarna. När grunden
var lagd, såde man att man var färdig att
"knäppa ihop" fotene. Syllarna voro oftast
av fur, endast nödofstigt "skrädd", d. v. s. hugg-
na på fyra sidor till en avrundad fyrkant.
Till snästegs använde man sålunda blott
stockar med skarpa kanter.

Syllarna "knutades ihop" så att gavel-
syllarna med sin övre sida kommo att lig-
ga 7.5 - 10 cm (3-4") högre än långsidornas syl-
lar. För det mesta gjorde man "halsknut-
tar" (eller "krypsknutar" vil. en annan sagesman)
Fig. 3. Vid "hals-" el. "krypsknuten" sticka syl-
larnas såväl som de ovanför kommande,
timmerträns änden ut över vägglivet
med. 10 - 12.5 cm (4"-5").

En knut med slät yttre sida, där syllarnas

och timmerträns ändar flyta jämt med vägg
livet, kallas "laxkmit". Fig. 6.

I båda fallen skär eller högg man ut en
tung (el. "täva" el. annan saggrunn) dels för att få
skarven tät, dels för att förhindra att syllarna
förlösts. Om längskars förskott på syllarna
högg man bara ändarna sneda och dubbade
eller pinnade i hop dem, d.v.s. genom skarven
drogs en eller två dubbar eller pinnar.

Syllarna fäddes ung. 1.2 em (1/2") i ytterkanter
Fig. 3, och mossor stoppades mellan syllarna och
timmerträet för tätning.

Bolstrarna, = golvbalkarna, lades mellan
syllarna utan att deras ändar fastgjordes
vid dessa, på stöd av stenen beroende av grun-
den, om sådan fanns. Man sade att man "palla-
de under" bolstrarna. Dessas överkant låg
7.5 - 10 em. (3"-4") under syllarnas överkant, som

5
alltså blev synlig ovanför golvet.

"Tillerna" (tjörna), golvränderna, utgjordes av ytor som här och där fastsattes med träribbar, en ribba i var bräda, men inte i alla bälstrarna. I sidled fanns ytor sammankomman mellan bälstrarna (sportning förekom ej). Om en yta var tjockare än en annan högg man bort en spåna eller två så att den sjönk ned och golvytan blev någorlunda jämn. Att sätta pinnar i sidled var också ganska nödvändigt då ytor-na voro krokiga eller mer eller mindre vrid-na.

Väggarna utgjordes för det mesta av 10 cm. (4") kranstågat timmer, sålunda mindre, som alltid "majhögg", Fig. 12. I syllarna borrade man med "mullar"-el. "skåpavare" med $\text{mg. } 3\frac{1}{2}$ (12") diam. hål för dubbarna, som drögs ned i botten. Tyra dubbar i en $\text{mg. } 4$ cm. längd

planka (7-almaplanka) var vanligt. Var plankan mycket krokig så att man dit fem eller flera dubbar. Man placerade en dubb vid var ände ung. 22.5-25 cm. (9"-10") från knuten och avståndet mellan dem delades in ung. lika delar.^{x)}

(Jett i Rosnäs 1939 rivet hus förkom dubbar i timmerändarna utanför vägglivet, trok. för att fasthålla de klackar, som uppkommo vid sammanstämningen och som blev helt lösa om torrsprickor uppstodo. Fig. 18.)

Dubbarna gjorde man ofta på arbetsplatsen, men de kunde även köpas av några torpare eller backstusittare uppfra skogarna. På arbetsplatsen ^{skapade man} en stock (ek-) i lagom längd 22.5-25 cm. (9"-10"), vilken man klyvde med "täljfan" (bilan) på så sätt att man satte yxans egg på "kubben" (den avsågade stockbiten) och slog på "yxhammaren" (nackse) med en annan

x) "Maj-huggning" se sid 22.

gga. På ^{de} häte fick man ut skivor ung. 3.7 cm. (1½") tjocka. Dessa klyvde man sedan till pinnar med kvadratisk tvärsnitt, hörnen färdes så att tvärsnittet blev i viss mån 8-kant. Man högg bort biten med på mitten så att ett "huvud" bildades på var ände, Fig. 4. Ytterste ändarna höggos till mera regelbundet runda form med diam. något mindre än hålets. Den na ausvällning tjänade till att få dubben "att dra". Vid neddrivningen i hålet blev dubben nästan rund. I foten drövs dubbarna ned i botten på hålen, och om dubben var tät för smal kunde man klyva den och sätta en liten bit, vilken vidgade ut änden så att dubben fastnade. Hålen i plankan, som skulle sättas på, borrades 2.5-3.5 cm. (1"-1½") djupa för att dubbarna ej skulle hindra plankan att sjunka ned; man sade, "där skulle vi sjunkrumm."

Många timmermän voro så skickliga att de genom att rikta boorhålen snett i förhållande till dubbarna, kunde få dessa att draga på att plankan blev rak "om den är så aldrig så krokig". Bönliga använde en "knekt" och trygde på denna för att rätta till en krokig plankan, därvid satte man på dubben (dvs. i hålet vid sidan av dubben) en "lus" (=kil) som skulle dra plankan åt det önskade hållet. Fig. 5. Detta förfaringsätt ansågs emellertid litet förnedrande för timmermannen varför det ej så ofta praktiserades.

(Annars meddelare: "den som kunde sätta sin lus på en dubb var en duktig timmerman, brukade de säga.")

Dörrar och fönster. Alla öppningar för dörrar och fönster kallades "gluggar" och det timmerträ, som låg ovanför en glugg kallades

"fångträ". Man försökte vid väggarnas uppbyggande anpassa plankornas bredd så att man kom upp till lagom fönsterhöjd för att slippa att "baka ned", d.v.s. göra en uttagning i gluggens underkant; i fångträet gjorde man ofta ett hack, men passade plankornas bredd till fönstrets eller dörrens höjd så var det bara bra.

Vid gluggarnas sidor satte man "kinnstolpar", d.v.s. lodräta plankor försedda med "fjärer", som passade in i en "klyka", en ränsformig uttagning i timmerträets ändar, Fig. 9 & 10. Man sade att "man klykade" ändarna för kinnstolpar. Detta tillgick så att man borrar hål med mararen och sedan borsthög ett parti lika brett som hålets diameter, kanten "renhögs" el. "fjänsades".

Fönster och dörrar timrades på arbetsplatsen.

Någon gång, gjordes falsar i "kinnstolpar", "fot-trä" och "fångträ" för fönsterbåge och dörr, men för det mesta gjorde man karmar (även kallade "kar"). I en stuga, som medelaren varit med om att riva, hade man gjort små falsar på insidan av gluggen för fönsterglas som var fastsatt med stift och kitt. Trol. hade förest ^(före kittning) förkommit en påklitrad pappersremsa som tätning.

Fönsterbågarna dubblades eller spikades fast i falsarna; gängjärn förkommit inte till fönstren. Örrarna voro enkla bräddörrar, som delades på mitten i horisontalled och hängdes var för sig, "halvörrar".

Fönster- och dörrkarmar fastsattes i sidorna med trädubbar eller senare, spikar 15-17.5 cm. (6"-7") långa, hemsnittade. I fönsterkarm, som ej var så hög räckte det med fastsätt-

ning på ett ställe; dörrkarmen fastsattes med två "dubbl" (^{sing. för plur.}) el. "spik". Karmen riktades med kilar så att den stod lodrätt före fastsättningen.

Den översta plankan i ^{läng-}träggen snedhögs efter spantens lutning, för att bopsbrädan skulle komma att ligga an mot en större yta. Fig. 13.

Den del av gaveln, som står över längväggarnas överkant, kallas "gavelskottet". Det byggs upp i trappform. Fig. 14; snedden högs först sedan spanten blivit uppsatt. Man talade om "høgt och lågt rese", men hur stor vinkel (gradtalet) taket bildade med horisontalplanet, brydde man sig inte om; "høgt rese" blev spetsigare och det lilla man knappt hade.

Vid uppbyggnaden av gavelskottet var man inte så noggrann med att plankornas underkant räckte ända ut till spantens översida.

a. Fig. 14; "Det kunde ibland bliva en tourum
så stort att man kunde lägga en knyttråre
i det, det stoppade man massa i innan man
lade på valken för att utestänga drag."

Ryggåsen el. "åsstocken" utgjordes i de
flesta fall av en enda stock, fjörare i den
nya åsen än i den andra, eftersom trädet växte.
Vid gavlarna stack ryggåsen ut över vägglivet
lika mycket som takets utsprång skulle bli, ung.
25 cm. (10"). Man skar ned en hack i gavelspetsen
och gjorde urtagningar i "åsstocken" både på un-
dersidan och de lodräta sidorna så att dessa kunde
gripas om plankan i ett tätt grepp när den drevs
ned.

Behövde man någon gång skarva en åsstock
gjordes detta med en snedbars på en mellanvägg,
där åsen hakades ned liksom vid gavlarna.

För det mesta högg man åsens sidor sneda i

överkanten för spanten att vila emot. Om spanten fälldes ned i åren "fäldes" man denna efter spantens betning. Fig. 14 & 17.

Spanten gjorde man av sparrar, som inte alltid voro huggna på alla fyra sidorna, ibland nöjde man sig med att hugga en platta på översidan, som "svallen" skulle vila på. Oftast voro de "skrädda", d.v.s. huggna på fyra sidor, så att träsnittet blev en fyrkant med rundade hörn.

Spantens nedre ändar lades i hak i översta timmerträet, 'a' Fig. 13. Dessa hak voro inte genomgående utan endast nedhuggna på väggens insida. Även om sparrarna inte voro fyrkantiga i sin hela längd, högg man spantändan fyrkantig, där den skulle vila i haket. Spantändans undersida högg till så att den skulle vila i hakets horisontala botten ("den fotades"). Båda ändarna voro fästade med små trädubbar.

Vid gavlarna och mellanväggen sätte man ett spant på var sida för att stödja gipset. För öfrigt placerades de ung. 60 cm. (10 cm från mitt till mitt).
Fig. 14.

"Brallbräderna", eller som man ofta säger, "brallen" utgjordes av ytor, som ledes med den släta sidan nedåt så att innerstaket blev någorlunda slätt. Sådan högg man kanterna raka - det gjorde inte så mycket om det här och där blev en öppning, den täcktes av näver.

De bredaste, och raste bräderna plockade man ut till "hofsbräder"; de höggos raka i den kanten som skulle ligga utåt och fästes med dubbar så att de stucko ut 5-6 cm. (2"-2 1/2") utanför vägglivet. För att få litet längre hofs, d.v.s. för att utsprånget skulle bli något bredare, sätte man små trekantiga klassar mot väggen, vilka stödde hofsbrädan så att den kunde sticka

ut. ung. 10 cm. (4") över vägglivet Fig 13.

Ytorna, som kunde vara dubbelt så tjocka i den ene änden som i den andra, höggos till någorunda jämn tjocklek efter ögonmått. "Man strädde av dem." För detta arbete slog man ned ett par dubbar i en balk, mellan vilka ytan kunde stå på kant, varefter man högg lodrätt längs den "bukiga" (konvexa) ytan. Den som var van, kunde hugga brädan jämntjock utan att mäta.

Här och där sattes en svallbräda fast med en dubb i spanten - mellan dessa fastsatta lågo de andra tösar, torrens tyngd höll dem i rätt läge. Senare spikade man fast varje bräda.

Svalländarna renskar man så att utspänget blev lika brett vid hofsen och ryggsåsen.

Fråns ryggsåsen möttes ~~de~~ inte de översta wallbräderna för att inte skapa en skarpkant,

16/
Som nävern lätt kunde brytas äre. Elden lade
man en ribba över rund käpp - om man hade nå-
gon till hands - i rännan, som bildades ovanpå "äsa-
stocken", Fig. 17.

Nävern. Arbetet med nävertagningen kalla-
des "åsa flå" näver" och borde göras "i saven", d. v. s.
när saven i trädet flöt som livligast; det borde
vara avslutat före midsommara. "De gamle
sa' att om det dröjde till 'gamle midsommara'
(ättla där efter nuv.) så var det för sent." (Bönder-
na tyckte inte om näverflöendet emedan träden
skadades så' att veden blev mindre värdig). Man
gjorde en lång skära längs med trädet med en
vass knivspets, lossade sedan näverhatten
vid ena sidan av skaran och kunde draga av
hela stycket runt trädet.

De som flådde näver till försäljning,
buntade samman styckena med hjälp av

fyra käppar och hjörkevidjor, två käppar, litet längre än de längsta näverbitarna ("nävarna") lades på marken och ovanpå dessa ett par, tre någorlunda lika stora "nävar", varpå följde större och mindre stycken, som täcktes med stora biter. Man fuskade ofta genom att gömma så många småbiter som möjligt inuti bunten. Två käppar lades sedan ovanpå bunten och sammanknuddas med bottenkämparna vid ändarna med vidjor, som vredes hårt så att bunten pressades samman. Käpp-paren förbindes horisontellt för att inte glida isär.

De största och vackraste "nävarna" sorterade man ut att användas vid ryggsäsen och bopsen. Som de inte fästes vid svallen på något sätt - vid bopsen hålls de förstärkt av "mulläsen" - fick man passa på att lägga ut dem vid behov.

väder. Man lade ut några nävarar, där "ene
krokarna" skulle sitta och sätta fast dessa,
men mellan krokarna lades inga ut förvä
"mulläsen" kom på sin plats, så stack man
ned dem under de andra. Vid hopen lade
man minst två lager med ytersidorna mot varan-
dra, ofta lade man två sådana par. Sedan lades
den ena raden ("floer") efter den andra - alltid så
att den övre änden stötte mot skallen, som
fjälken på en fisk - hur stora eller små de
än voro. Då somliga bitar voro spräckta, eller
det fanns hål i dem, kunde det hända att det
blev pyra, fem lager ("lag") på sina ställen,
mindre än tre fiske inte förekomma.

Enkrokarna täcktes även med ett näver-
stycke, som fläcktes upp så att den uppståen-
de grenen blev skyddad, Fig. 8.

Vid nybyggade lade man alltid nävern

med yttersidan nedåt, men då man täckte
om ett tak vände man upp och ned på denna
"Mulåsen" el. "flostocken", Fig. 17, var en
sparre omkr. 7.5 - 10 cm. (3" - 4") i fyrkant,
som lades vid hofsen på stöds av snickrokar
Fig. 8. Dessa fastsattes ovanpå nävern,
med trädubbar på mg. 1.2 - 1.3 m. (2-3 al-
mars) avstånd, i ett spant om det passade,
annars bara i "svallen". De kunde vara 5-
7.5 cm (2"-3") breda och omkr. 30 cm. (12") långa
och planbäggas på undersidan, d. v. s. en-trä-
det klävdes och den flata sidan jämnades
till nötorftigt.

U "mulåsen" undersida gjordes hack
så att den kom att vila mot nävern, en
liten urtagning gjordes även ibland för den
uppstående grenen. Aspträ ansågs vara
mycket lämpligt till "mulås".

ACC. N:R. M. 10864:20.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

När mulåren var upplagd satte man upp vindskivor (utt. vingspä) Fig. 11. De fästes med trädubb i ryggen och mulåren samt någon gång med små dubb i svalländarna. Nedre ändarna av vindskivorna pyntades ut med utskärningar på somliga stugar. Ofta voro de raka och tvärt avskurna. Om utskärningarna såes: "en ringlade ut en rundel för särskild finhet." För de skyddade vindskivan böjdes nävern upp över häften.

"Torven" (grästorvorna) uppslogs antingen i förväg eller straxt innan man skulle använda dem. Det senare förfarandet var bättre emedan torvorna då voro lättare att hanteras med fingrarna. De torra brusto de lätt. Man ville gärna skära upp dem efter en regn medan gräsvallen ännu var fuktig och valde helst en gammaltät vall med fet jord. Med "torveniven", Fig. 16,

rutlade man upp ett lämpligt område i rutor ^{med} 30 - 35 cm. (12" - 14") sidor och lögjorde sedan varje ruta för sig genom att från ena sidan sticka under den med "torvspaden", Fig. 15., sedan lyfte man den försiktigt med händerna och lade den åt sidan.

På taket lade man torven med grässidan nedåt i rader ("floor") med början vid mullåsen. Öppningen mellan de två översta raderna vid ryggsåsen fylldes ibland med sand. Ofta tryckte man bara ihop torvkanterna, innan man täckte över hela ryggsåsen med en rad tämligen långa, för ändamålet spårade torvor, som gingo ned på båda sidor.

Ytterst på gavlarna lade man en rad torvor ovanpå de andra för att stärka kanterna. Hela ytan jämnades med spade och eventuella mellanrum mellan torvraderna fylldes med

jord eller sand, varmed hela taket beströddes
för att göra det prygligt. För att ytterligare
förhöja skönheten och samtidigt binda
sandén, planterade man in taklök, som
ofta frodades till tätta mattor och färga-
de ögat med sina djupspröna bladrosetter
och blekröda blommor.

forts. fr. sid 6:

Maj-huggning ^{Fig. 12} Mellan parstända dubbar i en
balk eller på bockar kilade man fast timmerträet
på kant. Efter en rit i plankans mitte högg man ett
djupt spår med talykans främre "fräte" - hålst ful-
la djupet $c \approx 1\frac{1}{2}$ i en enda hugg - i den kant, som
skulle bli nedåt. Sedan högg man från sidorna mot
spåret i mitten en grund V-formad ränna. Vid
insidan högg man bort lite mera $\frac{1}{2} - \frac{3}{4}$ = mättet
på "fällningen" vid 'd' på de nedre plankan. Kanter-
na vid 'c' skulle vara ~~helt plan~~

Så jämna och skarpa, att massan, under
tätade fogen, klippes av, då den övre plankan
drevs ned mot den undre. Tyngnaden var
så anslagen att uppnå detta resultat på
väggens yttersida. Skickliga timmermän
kunde också utföra detta arbete, så att de med
blotta handen kunde stryka av en nedhäng-
ande mossmassa.